

ՍԱՐՏՈՅԱՆ ԹԵՀՄԻՆԵ

(ԱԻ)

ԻՐԱՆՈՒՄ ԿԱՐՄԵԼՅԱՆՆԵՐԻ ԲՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՍՏԱՏԵԼՈՒ ԵՈՒՐՁ

Իրանում Կարմելյան միաբանության գործունեությունը լուսաբանող հիմնարար սկզբնաղբյուր է հանդիսանում իրենց մեծ հետաքրքրություններ կայացնող, 1939թ. Լոնդոնում անանուն հեղինակի հրատարակած «Կարմելյանների տարեգրությունը Պարսկաստանում և պապական քարոզչությունը XVII-XVIII դարերում» աշխատությունը¹:

Սկզբնական շրջանում Կարմելյաններն իրենց գործունեությունն Իրանում ծավալել են ինչպես մահմեդականների, այնպես էլ քրիստոնյա բնակչության շրջանում: Սակայն, բնականաբար, իսլամական երկրում մահմեդականների շրջանում կաթուղիկ քարոզչությունը չէր կարող զրկաբաց ընդունվել:

Հիմք ընդունելով այն իրողությունը, որ բնակավայրերի հիմնումը Կարմելյանների համար Իրանում հաստատվելու և գործունեություն ծավալելու կարևոր մախապայման էր, անհրաժեշտ է անդրադառնալ Իրանում Կարմելյանների հիմնած բնակավայրերին:

Կաթուղիկ քարոզիչները, ներթափանցելով Իրան, հաստատվել էին հենց «Իսլամական աշխարհի աստղ» համարվող Մեֆյան արքայատոհմի մայրաքաղաքում², որի արդյունքում Կարմելյանների կենտրոնական բնակավայրը դարձավ Սպահանի մեմաստանը: Այս իրողության հետաքրքիր լրացում է հայր Ֆաուստինի հետևյալ հիշատակումը. «Հավատացե՛ք, որ Եվրոպայում ունեցած մեր մեծաթիվ մեմաստաններից և ոչ մեկը կիսով չափ մույնիսկ հավասար չէ սրան»³: Եկեղեցին, որի շինարարական աշխատանքներն ավարտվեցին 1638թ., ուներ հինգ մատուռ և իր չափերով գերազանցում էր Ավգուստինյանների (Օգոստոսյաններ) եկեղեցուն⁴: Հայր Վալերիուսի հավաստմամբ, տասնվեց տարվա ընթացքում միաբանության մատյանում գրանցված մկրտվածների թիվը գերազանցում էր յոթ հազարը, որոնցից (մկրտվածներից - Թ. Մ.) և ոչ մեկը ողջ չէր մնացել (հիմնականում մկրտվելու ցանկություն հայանում էին այն հիվանդները, որոնք գտնվում էին մահվան սպառնալիքի տակ)⁵:

Փաստենք նաև, որ Սպահանում բոկոտն Կարմելյանները⁶ մկրտել էին հինգ պարսիկի, որոնք կաթուղիկություն ընդունելու պատճառով ծանր

հալածանքների էին ենթարկվել մահմեդականների կողմից: Նրանց մարտիրոսության վերաբերյալ հաշվետվությունը հրատարակվել էր Հոռմում 1622թ, իսկ այնուհետև՝ թարգմանվել ֆրանսերեն⁷:

Կարմելյանները բնակություն հաստատեցին Հորմուզում, Շիրազում, Խարքում, Բանդար-Աբբասում, Բուշեհրում, Համադանում, Նոր Ջուղայում:

Հատկանշական է, որ նրանց գործունեության մեթոդները, կապված կաթոլիկության տարածման հետ, բազմազան էին և բազմաբնույթ: Օրինակ, հաստատվելով այս կամ այն բնակավայրում, միաբանության ներկայացուցիչները կառուցում էին եկեղեցիներ, մատուռներ, հիմնում էին դպրոցներ, բժշկական հիմնարկություններ, քարոզում էին, մկրտում և այլն:

Անառարկելի է, որ Հոռմի ուշադրության կենտրոնում հայտնվեցին հատկապես նորջուղայեցիները: Իրանահայ գաղթօջախում Նոր Ջուղան հանդիսանում էր հայկական լուսավորչական եկեղեցու թեմական կենտրոնը (առաջնորդանիստ վայրն էր Ս. Ամենափրկիչ վանքը⁸):

Կարմելյաններն առաջին անգամ Նոր Ջուղա են մտել 1625թ, որոնց հաջորդել են Կապուչինյան, Հիսուսյան և Դոմինիկյան կրոնավորները⁹: 1640-ական թվականներից քարոզիչներն ակնհայտորեն սկսում են կենտրոնանալ Ջուղայում Տուն հիմնելու գաղափարի շուրջ: Հայր Դիոնիսիուսի Սպահանից հղված նամակում այդ կապակցությամբ ասվում էր.

«... Ինչ վերաբերում է Ջուղային, ապա կասեմ, որ սպասելիքներն անփոխարինելի կլինեն, մինչդեռ մույնքան դժվար է այնտեղ հաստատվելը: Եթե մույնիսկ ձեռք բերենք այնտեղ հաստատվելու արտոնագիր, ապա կրկին արդյունքներն անորոշ կլինեն, որովհետև յուրաքանչյուրը զբաղված է իր սեփական հետաքրքրություններով...»¹⁰:

Կարմելյանները՝ ի դեմս հայր Էլիասի (Եղիա), Ջուղայում հաստատվելու թույլտվություն են ձեռք բերում 1683թ.: Շահ Սուլեյմանի հրովարտակի համաձայն, վերոհիշյալ հայրը Ջուղայում դպրոց բացելու և մատուռ կառուցելու, իսկ 1687թ. հոկտեմբերին՝ Տուն հիմնելու իրավունք է ստանում: 1691թ. միաբանների ջանքերով «Մուրթ պատրիարք» Էլիասի անունով մի նոր եկեղեցի է հիմնվում¹¹:

Հետաքրքրական են հայր Բաթազարի տպավորությունները կապված Նոր Ջուղա այցելության հետ: Նա պատմում է, որ «երբ առաջին օրը Կարմելյաններն այցելեցին ջուղահայերին, վերջիններս հյուրընկալեցին նրանց ու անչափ բարություն ցուցաբերեցին: Տասնհինգ օր հետո, երբ Հիսուսյան հայրերը Սպահան եկան, իսկ այնուհետև՝ Նոր Ջուղա, և երբ մեկ տարի անց այնտեղ ժամանեցին Կապուչինյանները, հասարակությունն այդքան շատ եվրոպացի կրոնավորների տեսնելով՝ նախ զարմանքից քարկտրեց, և ապա, շատ կարճ ժամանակ անց, մի փոթորիկ բարձրացավ՝ առաջացնելով իրարանցում ողջ քաղաքում»¹²:

Կարմեյլյան հայերը խաղալություն և իսկապատություն էին վայելում Նոր-Ջուդայում՝ բարեկամանալով հատկապես նրա քաղաքագլխի՝ Սարֆրազի հետ¹³։ Սակայն, շուտով Նոր Ջուդայի առաջնորդ Ստեփանոս եպիսկոպոսը հայտնում է պարսից տերությանը, որ քարոզիչները հայ ժողովրդի մեջ խռովություն են սերմանում և նրանց նպատակն է Իրանում լրտեսություն անել, ուստի խնդրում է փակել դպրոցները և խափանել քարոզչությունը։ Երբեմն էլ հայ հոգևորականությունը տերությանը տեղեկացնում էր, որ քարոզիչները բուռն ցանկություն ունեն կաթոլիկացնելու մահմեդականներին։ Հայ հոգևորականության այդօրինակ վարքագծի դրսևորման ապացույց է քարոզիչներից մեկի մտավախությունն այն մասին, որ այդ պարագայում իրենք դուրս կվճռվեն ոչ միայն Նոր-Ջուդայից, այլև Իրանից¹⁴։

Երկար պայքարից հետո, ի վերջո, 1689թ. հայերը շահից հրովարտակ ստացան, որով քանդեցին Կարմեյլյանների եկեղեցին։ Շուտով կաթոլիկ քարոզիչները փակել են տալիս Ստեփանոս եպիսկոպոսի տպարանը՝ պարսից տերությանը հայտնելով, թե իբր հայերը Ղուրանին հակառակ գրքեր են տպագրում¹⁵։

Հայերի վերաբերյալ, որպես քարոզիչների հալածիչների, բազմիցս հանդիպում ենք «Կարմեյլյանների տարեգրությունում»։ Նման օրինակներից է Կարմեյլյան կրոնավոր Մորիսի՝ Թավրիզից 1711թ. հղված նամակը, ուր բացահայտորեն ասվում է, թե հայերը քարոզիչների և ընդհանրապես՝ ճշմարիտ կաթոլիկների հարստահարիչներն են¹⁶։

Ընդհանրացնելով վերը շարադրվածը, հարկ է նշել, որ թեև Կարմեյլյաններն անկոտրում պայքար էին տանում հանուն իրենց քարոզչական առաքելության իրականացման, այնուամենայնիվ, ժամանակ առ ժամանակ կանգնում էին լուրջ խոչընդոտների առջև, որոնցից էին հանդիսանում, օրինակ, ֆինանսական խնդիրների առկայությունը, մահմեդականների կողմից առկա ճնշումները, որոնք հանգեցնում էին Կարմեյլյանների բնակավայրերի կոբստին, Իրանում տեղակայված տարբեր միաբանությունների միջև առկա մրցակցությունն ու պայքարը և այլն։

Այսուհանդերձ, Կարմեյլյանների գործունեությունը չի կարելի միանշանակորեն դիտել որպես բացասական երևույթ։ Նկատի ունենալով պատմական այն իրողությունը, որ քարոզիչների հարուստ գիտելիքների փոխանցումը, լեզուների իմացությունը, և այն հանգամանքը, որ նրանց թարգմանչական գործունեությունը նպաստեց Եվրոպայի գիտական, գրական, դավանաբանական, փիլիսոփայական մտքի կարևորագույն նմուշներին ծանոթանալուն (օրինակ, Ջոն Թադդեուսի կողմից Ավետարանի թարգմանությունը, հայր Փիթերի կողմից Ս. Թոմասի «*Contra Gentes*» կոչվող աշխատության ավելի քան յոթանասուն զուխների թարգմանությունը և այլն¹⁷), խոսում է նրանց գործունեության մեծ դրական նշանակության մասին։

TEHMINE MARTOYAN
(IOS)

ON RESIDENCES ESTABLISHED BY THE
CARMELITES IN IRAN

The Carmelite missionaries penetrating into Iran established residences in Isfahan, Hurmus, Shiraz, Kharg, Bandar-Abbas, Bushihr, Hamadan, and New Julfa.

The paper analyses the established residences of the Carmelites in Iran. The Carmelites baptized five Persians in Isfahan who were persecuted by the Muslims. An account of the martyrdom of the five Persians baptized by the Discalced Carmelites in Isfahan was published in Rome in 1622 and translated into French.

The methods of activity of the Carmelites were different. For instance, in the residences they built churches, chapels, established schools, medical institutions, preached, baptized and so on.

The Carmelites entered New Julfa in 1625 and established themselves there in 1683. They were befriended by the headman of Julfa, whose name was Sarfraz.

Author attempts to demonstrate that the difficulties which confronted the mission and prevented it from progress in evangelization was not only Shiah fanaticism but also financial troubles, the competition and struggle of the different orders, etc.

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. A Chronicle of the Carmelites in Persia and the Papal Mission of the XVII-XVIII centuries, vol. I, II, London, 1939 (այսուհետև՝ "A Chronicle of the Carmelites").
2. Sb'u دكار لطفا لله هنرفر، آشتا بی ما شهر تاریخی اصفهان، اصفهان، ۱۳۷۳، ص. ۱۰۳.
3. Семенова Л.А., Орден кармелитов как орудие проникновения европейцев в Иран, Ближний и Средний Восток, Москва, 1962, с. 95.
4. Sb'u "A Chronicle of the Carmelites", h. II, էջ 1033.
5. Նույն տեղը, h. II, էջ 10 39:
6. 16-րդ դարի վերջին տրոհվում է միաբանությունը, որի խստապահանջ հետևորդները պատմության մեջ մնում են որպես «բոկոտն» (Discalced) Կարմելյանների՝ խորհրդանշելով չքավորությունը (շարադրանքում բացառապես խոսվում է բոկոտն Կարմելյանների մասին):
7. Sb'u "A Chronicle of the Carmelites", h. I, էջ 265:
8. Մինասեան Լ.Գ., Դիիան Ն. Ջոդայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի 1600-1960, Ն. Զ., 1983:

9. Տե՛ս Ջամիճյան Ա., Հայոց եկեղեցու պատմություն, մասն Բ, Նոր-Նախիջևան, 1909, էջ 95:
10. "A Chronicle of the Carmelites", հ. II, p. 1072-1073.
11. Քաղվածքն ըստ մույն աշխատության, էջ 1077:
12. Տե՛ս մույն տեղը, հ. I, էջ 378:
13. Մեջբերումը տե՛ս մույն տեղում:
14. Նույն տեղը, հ. II, էջ 1075:
15. Տե՛ս Ջամիճյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 95-96:
16. Տե՛ս "A Chronicle of the Carmelites", հ. II, էջ 1081:
17. Մեջբերումը տե՛ս մույն տեղում, հ. I, էջ 373: